

ZAPISI

Andrej Rozman

**Zapis ob stoti obletnici rojstva slovaškega zgodovinarja
Daniela Rapanta (1897–1997)**

Ob 100. obletnici rojstva utemeljitelja moderne slovaške zgodovinopisja je pripravila Matica slovaška simpozij, na katerem so zgodovinarji (med njimi so bili še nekateri njegovi študenti) ponovno pretehtali njegovo delo in poskušali pojasniti zaplete, ki so spremljali uglednega znanstvenika vse življenje. Mnogi udeleženci simpozija so izrazili negodovanje, ker simpozija ni organizirala Katedra za slovaško zgodovino in arhivarstvo pri Filozofski fakulteti UK v Bratislavi, od koder je šel Rapant v prisilni pokoj.

Daniel Rapant se je rodil 14. 4. 1897 v Holiču, kjer je tudi končal ljudsko šolo (1908), gimnazijo je obiskoval v Skalici in maturiral kot privatis leta 1917. V letih 1915 – 17 je bil kot »prostovoljec« na italijanski fronti. Po prevratu je najprej razmišljal o študiju tehnike, vendar so ga ugledni prijatelji nagovorili za študij zgodovine in slavistike v Pragi, kjer je na Karlovi univerzi diplomiral leta 1922. Sočasno je študiral še arhivarstvo. Po diplomi se je izpopolnjeval na pariški Sorbonni, na Dunaju in v Budimpešti. Po vrnitvi (1923) v Prago je še diplomiral iz arhivarstva in bil še istega leta promoviran za doktorja filozofije.

Leta 1924 se je zaposlil v bratislavskem Županijskem arhivu in čez štiri leta postal predstojnik Deželnega arhiva v Bratislavi. Še istega leta je bil habilitiran za privatnega docenta na Univerzi Komenskega za »češkoslovaško« zgodovino, izredni profesor je postal leta 1933 in šele po razpadu prve republike l. 1939 je postal redni profesor za slovaško zgodovino na Slovaški univerzi v Bratislavi. Po letu 1940 se je umaknil iz javnega življenja in se posvetil izključno znanstvenemu in pedagoškemu delu. Kratek čas (1945) je bil tudi rektor in dekan, ustanovil je *Slovaško zgodovinsko društvo* (1946), vendar mu politične razmere po komunističnem prevratu leta 1948 niso prizanesle. Leta 1950 so mu na višku ustvarjalnih moči prepovedali predavati in ga »odložili« v Univerzitetno knjižnico, kjer je delal do upokojitve leta 1958. Umril je 17. aprila 1988 v Bratislavi.

Rapantovo delo lahko okvirno razdelimo na tri skupine: *zgodovinsko-filozofska in metodološka dela, monografije iz obdobja od polovice 18. stol. do druge polovice 19. stol. in drobne študije, recenzije ter kritike*.

V prvo skupino spadajo razprave *Narod in zgodovina* (1924), *Narod in češkoslovaško vprašanje* (1925), *Češkoslovaška zgodovina. Problemi in metode* (1930) idr. V njih je Rapant odprl pereče vprašanja slovaške zgodovine in prišel v spor s etatistično koncepcijo češkoslovaškega naroda ter z njunima zagovornikoma V. Chaloupeckým in A. Pražákom. Nasproti njuni in splošno veljavni tezi o skupni češkoslovaški zgodovini od najstarejših časov do sodobnosti je Rapant postavil na osnovi podrobnih raziskav tezo o slovaški zgodovini do leta 1918 in o skupni češko-slovaški zgodovini po razpadu habsburške monarhije. Problemom slovaške zgodovine je Rapant posvetil še razprave: *Slovaška zgodovina* (1946), *Razvoj slovaške družbe* (1948), *Razvoj narodne zavesti* (1947) in *Slovaki v zgodovini. Retrospektiva in perspektive* (1967). V razpravah je razvil svojo predstavo slovaške zgodovine. Po njegovem je lahko subjekt in objekt narodne zgodovine samo ljudstvo, ki strnjeno živi na določenem ozemlju, ima občutek narodne pripadnosti in govori isti jezik. Z razpravami *Logika zgodovine* (1968), *Naša pot v svobodo* (1968) idr. je samo še zaokrožil dokaze o samobitnosti slovaške zgodovine do leta 1918.

Obdobju narodnega preroda je posvetil še dela, v katerih je raziskoval napredovanje madžarizacije in narodnoobrambna prizadevanja šturovske generacije v 40. letih prejšnjega stoletja: *Začetki madžarizacije* (1927, 1931), *Tatrín* (1935, 1937, 1950), *Slovaška prestolna peticija iz leta 1842* (1943), *Ilegalna madžarizacija 1790 – 1840* (1947). Raziskoval je socialno problematiko na Slovaškem in jo objavil v delu *Kmečka*

vstaja na vzhodnem Slovaškem I. 1831 (1953). Rapantovo življenjsko delo je *Slovaška vstaja leta 1848–1849*, ki je izšla v trinajstih knjigah in je najpomembnejše delo madžarskega in slovaškega zgodovinarja.

Veliko pozornost je posvetil obdobju slovaškega memoranduma leta 1861. V zbornikih *Usoda memoranduma 1861* (1941) je objavil uvodno razpravo o razmerah na Ogrskem po izdaji oktobrske diplome in februarkega patenta, ki sta prinesla olajšanje. Tej problematiki je posvetil še druge razprave *Slovaški memorandum iz leta 1861* (1941), *Memorandum duha* (1941), *Duh martinskega memoranduma* (1941) idr. Martinski memorandum je primerjal z analizo gradiva s t.i. dunajskim memorandumom v samostojni razpravi *Slovaški dunajski memorandum iz leta 1861* (1943).

Obrobno se je posvečal tudi študiju starejše slovaške zgodovine. V razpravi *Za stari Liptov* (1933) je dokazal, da je bil Liptov naseljen že v neolitiku. Obdobju Velike Moravske je posvetil razpravi *Pribinova nitranska cerkva* (1941 – 42), *Trije Svetopolkovi sinovi* (1948) idr.

Daniel Rapant je kot visokošolski učitelj deloval na bratislavski univerzi nekaj več kot dvajset let, vendar je bilo njegovo delovanje nasilno prekinjeno v času, ko se je bližal k višku svojih ustvarjalnih sil in bi lahko prenašal svoje bogato znanje na študente zgodovine.

Njegov stik z univerzitetnim okoljem ga je spodbudil k oblikovanju temeljnih vprašanj o razmerju slovaške in češkoslovaške zgodovine. Poudarjal je idejo o samobitnosti slovaškega naroda od najstarejših časov naprej, kritično je nastopil proti uradnemu pojmovanju češkoslovaške zgodovine pred letom 1918. Pri svojih razmišljanjih je prišel do spoznanja o potrebi po ustanovitvi katedre za slovaško zgodovino na bratislavski univerzi. Predstave so bile eno, realnost drugo.

Navkljub različnim Rapantovim nazorom je obstajalo zanimanje za njegovo pedagoško delo na univerzi. Če pa je hotel ostati na univerzi, se je moral prilagoditi uradnemu etatičnemu pojmovanju češkoslovaške zgodovine. Leta 1933 je Rapant postal interni učitelj na filozofski fakulteti, leta 1937 je zaprosil za imenovanje v naziv redni profesor, vendar je bila njegova prošnja zavrnjena na podlagi odklonilnega stališča prof. Chaloupeckega, ki je v svoji oceni med drugim zapisal: »Če izhajamo iz enotne zgodovine češkoslovaškega naroda (prof. Rapant zavrača to pojmovanje!), lahko ugotovimo, da to zgodovino predstavlja 80% zgodovinski razvoj našega naroda v češki državi in 20% zgodovinski razvoj našega naroda v stari Ogrski. Prof. Rapant se do sedaj ni znanstveno ukvarjal s češko zgodovino, pomanjkljivo pa je tudi njegovo poznavanje čeških zgodovinskih virov, literature in temeljnih vprašanj. Prav tako je v svojih predavanjih, ki jih je izvajal kot izred. profesor na naši fakulteti, posvečal premalo pozornosti zgodovinskemu razvoju našega naroda in pedagoške kriteriji, ki so potrebni pri vzgoji študentov češkoslovaške zgodovine.« Redni profesor za slovaško zgodovino je postal šele po prevratu leta 1939. Po odhodu V. Chaloupeckega v zimskem semestru šolskega leta 1938/39 v Prago je prevzel njegovo mesto, vendar ni spremenil njegovega študijskega programa. Po prevzemu katedre za slovaško zgodovino se je Rapant vrgel v prenovno študijskih programov in predlagal razširitev študijskega programa s predmetom *Zgodovinski proseminar II*. Tako je hotel razširiti študij na teoretičnofilozofsko področje, da bi študenti med študijem dobili tudi ustrezno teoretično in filozofsko podlago za svoje nadaljnje strokovno delo. Zaradi tradicionalne okorelosti univerze in vojnih razmer so predmet uvrstili v študijski načrt šele v študijskem letu 1946/47. Vendar to so bili že drugi časi, ki niso obetali Rapantu nič dobrega. Bližalo se je najbolj tragično obdobje njegovega življenja. Vse glasnejše so bile kritike, ki so nanj letele iz partijskih krogov na univerzi in zunaj nje. Sočasno s kritiko se je razplamtela tudi odkrita kampanja zoper Rapanta, dokler mu niso sporočili: »Na osnovi sklepa Akcijskega odbora FF SU (Slovaške univerze – op. pisca), ki ga je potrdil Centralni odbor slovaških visokih šol, se vam prepoveduje udeležba na zasedanjih učiteljskega zbora FF v trajanju štirih semestrov, začeni od poletnega semestra šolskega leta 1947/48. Podpis Novomeský.« Na osnovi sklepa Akcijskega odbora je Rapant zaprosil za znižanje pedagoških obveznosti na minimum – 2 uri tedensko. Proforski zbor fakultete je soglasno sprejel Rapantovo prošnjo, vendar ni mogel prepričati popolne prepovedi njegovega pedagoškega dela. Rapant je bil premeščen v Univerzitetno knjižnico. Po sprejetju novega visokošolskega zakona so se še zmanjšale njegove možnosti za vrnitev na fakulteto, vendar je bil Rapant še naprej delavec univerze s prepovedjo pedagoške dejavnosti. Poskusi za njegovo odpustitev z univerze se niso posrečili. Tudi takrat ni bilo to tako preprosto, ker je bil ugleden znanstvenik. Ni se posrečila namera njegovih nasprotnikov za premestitev v Zgodovinski institut SAZ. Pritiski univerzitetnih partijskih organov so se še stopnjevali, vodstvo Univerze Komenskoga je iskalo podporo za odstranitev Rapanta tudi na Ministrstvu za šolstvo v Pragi, od koder so jim sporočili: »Ministrstvo šolstva poudarja, da razlogi, ki ste jih navedli v vašem dopisu s 4. 7. 1953, številka 2406/53 K, niso dovolj

tehtni za odpustitev imenovanega z delovnega mesta visokošolskega profesorja. Na naših visokih šolah je še veliko strokovnjakov, ki niso marksistično usmerjeni, vendar imajo bogato znanje, ki ga moramo izkoristiti.« Tudi to dobronamerno priporočilo je pri bratislavskih partijskih organih naletelo na gluha ušesa. Rapant je dokončno pristal v Univerzitetni knjižnici in ni mu preostalo drugega kot kratko sporočilo univerzitetnim organom »iz starostnih, zdravstvenih in delovnih razlogov odhajam dne 1. 10. 1958 v zasluženi pokoj.«

Udeleženci simpozija so v svojih referatih podrobno obdelali Rapantovo delo. Izpostavili so tista njegova temeljna dela, ki so vplivala na razvoj slovaškega zgodovinarstva. Izognili se niso niti najbolj perečim vprašanjem, ki so odtrgala Daniela Rapanta na obrobje javnega življenja in delovanja. Bili so pač taki časi: slovaško zgodovinarstvo je bilo na začetku, bilo je premalo zgodovinarjev, da bi lahko argumentirano branili in ubranili Rapantove teze o samostojni slovaški zgodovini proti etatistični tezi o obstoju skupne češkoslovaške zgodovine. Prva samostojna slovaška država (1939–1945) že po svojem družbenem ustroju ni mogla ponuditi demokratično naravnane Rapantu drugega kot tiho toleriranje njegovega dela, čeprav se niso oblastniki z njim popolnoma strinjali. Obdobje po političnem puču leta 1948 je Rapanta popolnoma izločilo iz javnega življenja, kar pa ni zlomilo njegovega znanstvenega duha. V tišini Univerzitetne knjižnice je še naprej ustvarjal svoja znanstvena dela „za boljše čase“, kot je večkrat rekel.

Daniel Rapant

Logika zgodovine¹

1. Zgodovinsko dogajanje

Logike zgodovine ne pojmujejo kot logicizem zgodovinarstva, torej kot celoto logičnih in metodoloških pravil in postopkov, s pomočjo katerih zgodovinar odkriva zgodovino in po potrebi razmišlja o možnostih in mejah te dejavnosti, ampak logiko v globljem pomenu, ki se pojavlja v imanentnem zgodovinskem razvoju. Torej kot določeno zakonitost, pravilnost v zgodovinskem dogajanju. Seveda, zakonitost, pravilnost na višji stopnji. Ne mehanično zakonitost, samo kavzalno (zaporedje dogodkov, ki jih povzročijo različni dejavniki), zunanjo, ampak globljo, notranjo, organska, strukturalno, ki spremlja smisel tega dogajanja, ne da bi se z njim poistovetila. (Tudi pri tem iščemo notranji, imanentni smisel, in ne zunanega, interpretacijskega smisla.) V običajnem pomenu je smisel zgodovine že vrednotenje zgodovinskega razvoja, torej posledice logike zgodovine. V našem smislu logike zgodovine ne zajema niti v tej zvezi uveljavljeni pojem: dialektika zgodovine, ki se večinoma osredotoča samo na dogodke in njihov potek, ne pa na njihovo bistvo, logiko. Logika zgodovine vsebuje razen omenjenih vidikov, v našem pojmovanju predvsem, tudi določeno mero etičnosti (pravičnosti), torej nekaj, kar se po biblični predstavi maščuje od tretjega pa vse do četrtega rodu – zgodovina je tudi tu neusmiljena, ker njeno maščevanje ni individualno, ampak kolektivno in predvsem se ni omejena na družinskega ali drugega družbenega (državnega, narodnega) nosilca, kar se bežno imenuje Nemezis zgodovine. Kot najbolj očiten tovrstni primer bi najbrž lahko navedli problem črncev, ki so jih vlačili v Ameriko kot sužnje.

Iz povedanega izhaja, da iz omenjenih sinonimov logike zgodovine bi bila najbližja (notranja, strukturalna ne izključno mehanična, mehanično-kavzalna) zakonitost zgodovine, s katero bi se radi ukvarjali na tem mestu (ne poglobljeno in znanstveno, marveč na poljudni ravni).

Že na začetku moramo tudi povedati, da ne morejo in ne smejo veljati za zgodovinsko zakonitost stroga naravoslovna merila. Zgodovinska stvarnost je – za razliko od naravoslovne stvarnosti – neprimerljivo bolj zapletena in bolj izpostavljena delovanju slučajnih (četudi nedeterminiranih) dejavnikov. Še posebej zato, ker zgodovinarstva zanimajo predvsem posamezni, individualni in kolektivni dogodki (slednje pojmuje zgodovina v duhu svoje individualizirane nazornosti), kjer delež – četudi drugače determinirane

¹ Članek je nastal v letu »praške pomladi« in je bil objavljen v reviji Kultúrny život 33 (1968).